

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 37, godina XIX
maj, 2014.

© Monos 2014

Život u pozadini velikog rata: neke mjere režima u Bosni i Hercegovini (1915. – 1918.)

Mina Kujović, prof.

Sažetak: Iako su u periodu Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.) velika ratna bojišta bila van granica Bosne i Hercegovine, ipak su ratne prilike u zemlji obilježene golemim ljudskim i materijalnim gubicima i štetama. Treća i četvrta ratna godina najviše su zapamćene po velikoj gladi koja je uslijedila zbog posustale ratne privrede, sušnih godina i velikih špekulacija oko raspodjela životnih namirnica stanovništvu. Od gadi su najviše umirale starije osobe i djeca do 10 godina starosti. Prema instrukcijama iz Beča, predstavnicima državne uprave su nastojali koliko-toliko olakšati i ublažiti svakodnevne tegobe, poduzimajući određene mjere putem svojih posebnih ureda u unutrašnjosti zemlje. Neke od tih mjera imale su veliki odjek u narodu, ali nisu bitno poboljšale opće prilike u zemlji. Za ilustraciju tog stanja, u ovom prilogu opširnije govorimo o organiziranju raspodjele raspoloživih živežnih namirnica i drugih deficitarnih roba stanovništvu putem novoosnovanih vladinih ureda, zatim o organiziranom zbrinjavanju, odnosno izmještanju djece iz Bosne na prehranu i zimovanje u Slavoniju i o jednoj žalbi zbog mahinacija oko otkupa bakrenog posuđa koja je naišla na poseban “odjek” u Vladi.

Ključne riječi: aprovizacija, Prvi svjetski rat, Zemaljska vlada, kotarski uredi, Bosna i Hercegovina, internat, Muslimansko KPD “Gajret”, Hrvatsko KPD “Napredak”

Uvodne napomene

Prema novijim istraživanjima, procjenjuje se da je u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svjetskog rata ži-

vot izgubilo 360.000 ljudi ili 19% cjelokupne populacije. Od toga broja, od gladi je pomrlo 100.986 djece ispod 10 godina starosti. Ratna šteta procijenjena je na Konferenciji mira u novčanom iznosu od 2,454.880 zlatnih franaka, što predstavlja veći iznos nego u drugim jugoslavenskim zemljama zajedno, izuzimajući Srbiju.¹

Nakon izbijanja rata, u zemlji je zaveden režim ratne privrede. Po svim gradovima glavne ličnosti postaju razni poduzimači, u narodu zvani "gibiraši", obično trgovci koji su od države dobijali monopol na dodjelu i raspodjelu redovnog, ali veoma oskudnog mjesečnog sljedovanja (aprovizacija). S druge strane, usmjeravanjem privrede na ratne ciljeve, vlasti su kontinuirano, u vidu tzv. rekvizicije, uzimale od stanovništva sve što je bilo potrebno za vojsku, u prvom redu vučnu stoku i hranu, što je po cijeloj zemlji, a posebno u gradovima izazvalo glad velikih razmjera. Zato se u Sarajevu i drugim većim gradovima već od augusta 1914. godine prešlo na poseban režim snabdijevanja stanovništva životnim namirnicama u vidu spomenute aprovizacije. Osim toga, poduzimane su i mjere rekvizicije bakarnih i gvozdениh predmeta, koje su posebno pogađale muslimansko stanovništvo po gradovima, te rekvizicije stoke i stočne hrane koje su pogađale seosko stanovništvo. Zemaljska vlada je preduzimala određene administrativne i druge mjere da se ublaže posljedice rata, a posebno da se u zemlji osiguraju najnužnije namirnice, da se izmjestе ugrožena djeca iz pojedinih krajeva itd. Usprkos tome, zemlja je dočekala kraj rata u velikoj bijedi i neimaštini.²

1. Planska distribucija i raspoređivanje životnih namirnica (aprovizacija)

Djelovanje Zajedničkog odbora za racionalnu raspodjelu namirnica/aprovizaciju

1 Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918.-1925.*, str. 47.

2 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 467

Kao što je poznato, već u julu 1914. intenzivirane su vojne pripreme za rat i započela opća mobilizacija, koja je nastavljena i tokom narednih mjeseci što je imalo za posljedicu povlačenje muške radne snage sa polja i djelomično propadanje prikupljene ljetine. Vlasti su se ubrzo suočile sa izraženim problemom snabdijevanja kako vojske tako i civilnog stanovništva životnim namirnicama, a naročito žitaricama. Žetveni prinosi, kao i prinosi krumpira i grahorica, osjetno su se umanjili u odnosu na prinose iz ranijih godina. Ovim problemom bila je obuhvaćena cijela Monarhija, a naročito ugarska polovina države. Za razliku od drugih zaraćenih država, Austro-Ugarska monarhija nije imala vanevropskih kolonija, a time ni mogućnost dopremanja agrarnih proizvoda, osim iz kasnije osvojenih područja (Srbije, Crne Gore, Rumunije i Ukrajine). Jedini izlaz iz teške situacije bio je u dobroj i efikasnoj organizaciji racioniranog snabdijevanja civilnog stanovništva i vojske životnim namirnicama. Iako je u funkciji rata bio čitav birokratski aparat Monarhije, da bi efikasnije rješavale pitanja snabdijevanja, vlasti su, ipak, rješenje potražile u osnivanju novih administrativnih ureda, zavoda i komisija pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, kao i pri Ministarstvu privrede i trgovine. Ovi uredi imali su zadatak da organiziraju snabdijevanje i nadzor raspodjele životnih namirnica na području cijele zemlje. Njihov rad, međutim, nije bio koordiniran, a kaos i zloupotrebe u postupku raspodjele namirnica i otežane komunikacije između nadređenih i podređenih, imale su za posljedicu otežano uredno snabdijevanje. Zalaganjem Zajedničkog ministarstva rata, početkom 1917. godine ustanovljen je Zajednički odbor kao koordinacioni centar za pitanje ishrane. Ovaj Odbor osnivao je urede na nižim instancama i kontrolirao njihov rad.

Slične ustanove i uredi (biroi) osnivani su i u Bosni i Hercegovini, pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu i svim ostalim mjestima. Vlasti su provodile racionalnu aprovizaciju – raspodje-

lu, prvenstveno osnovnih životnih namirnica (brašna, kruha, žitarica), ostavljajući po strani problem ostalih deficitarnih proizvoda, naročito morske soli, šećera, ulja, riže, krompira, grahorica, kafe, čaja, petroleja i dr. Uprkos vidljivim naporima, vlasti nisu mogle izmijeniti ljudske naravi i gramzivost pojedinaca, tzv. ratnih profitera u narodu prozvanih gibiraša kojih ima u svakom ratu jer nestašice namirnica, po pravilu, omogućuju špekulacije. Životne namirnice su krijumčarene i na crno prodavane, a sakrivana je i hrana koju je Vlada obezbjeđivala i distribuirala putem ureda za promet životnim namirnicama, dok je stanovništvo umiralo od gladi i bezazlenih bolesti, zbog neuhranjenosti i iscrpljenosti.

Djelovanje Vladinog Zavoda za promet životnim namirnicama i njegovih kotarskih ureda

Bosna i Hercegovina nije ni u mirnodopskim godinama proizvodila dovoljno žitarica za prehranu svog stanovništva, tako da je potrošnju pokrivala velikim količinama žitarica koje su uvozile centralne vlasti. Ovaj uvoz morao se nastaviti i tokom rata pa i povećati, jer je smještanje austrijske armije u okrug Bijeljina, izbacilo ovo područje, inače žitnicu Bosne, iz redova liferanata i snabdjevača žitaricama. Ratne operacije koje su od početka augusta pa do sredine novembra vođene duž istočne i jugoistočne granice Bosne i Hercegovine dovele su do razaranja i ratnog pustošenja tih krajeva, kao i do organiziranog ili spontanog bijega stanovništva, protjerivanja i prisilne evakuacije od strane vojnih vlasti.³ Prema statistici iz augusta 1915., u srednjoj i zapadnoj Bosni bilo je 42.428 izbjeglica i 41.716 evakuiranih stanovnika.⁴

Ovi ratni događaji i pustošenja imali su za posljedicu propadanje poljoprivrednih prinosa i nestašicu hrane. Kako je Bosna i Hercegovina, zbog svojih geo-klimatskih uvjeta, bila

prisiljena uvoziti mnoge agrarne proizvode (žitarice, mlinske proizvode, morsku sol, šećer, ulje, južno povrće i sl.), njihova nestašica se ubrzo osjetila na tržištu. Cijene poljoprivrednih artikala su vrtoglavo rasle zbog ratnih prilika, kao i cijene sjemena i gomoljica. Panika je zavladala i na selima i u gradovima, a rekvizicije, koje su provodile vojne vlasti za vlastite potrebe, kao i sama mobilizacija Bosanaca i Hercegovaca izazivale su nezadovoljstvo i otpor lokalnog stanovništva. U strahu od nemira, vlasti su nastojale smiriti situaciju stavljajući u promet državne zalihe žitarica i mlinskih proizvoda. Ujedno, da bi ostvarili bolji nadzor nad prodajom prehrambenih artikala i spriječile tržišne špekulacije i šverc, vlasti su od Trgovačko-obrtničke komore u Sarajevu zatražile veću angažiranost tržišnih inspekcija. Međutim, ubrzo se pokazalo, kako na nivou Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu tako i na nivou Monarhije, da obim provedenih mjera nije bio dovoljan. Sve poduzete mjere nisu dale očekivane efekte u rješavanju problema u vezi sa ishranom stanovništva. Izraženije pogoršanje situacije u Bosni i Hercegovini nastupilo je krajem 1914. i početkom 1915. godine. Mada se broj izbjeglica u centralnoj Bosni smanjivao, ratna pustošenja i razaranja, kao i vrlo oštra zima, ostavili su trag na snabdjevanje civilnog stanovništva. Već 21. februara 1915. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu donijela je naredbu kojom su određene maksimalne cijene žitu i brašnu,⁵ a 25. februara i naredbu o prometu brašnom.⁶ Nekoliko dana kasnije na snagu je stupila *Naredba o proizvodnji kruha i peciva*⁷ i *Naredba o zabrani krmiljenja žitom i brašnom*⁸.

5 Ova naredba je izdana na osnovu austrougarskog Zakona o maksimiranju cijena od 7. II 1914. pod brojem 32956/IV – Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu za 1915. godinu, str. 21-24.

6 *Naredba o priređivanju i prometu pšeničnog, raženog, ječmenog i kukuruznog brašna za sveopći potrošak* broj 35167/IV – Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu za 1915. godinu, str. 27-30.

7 *Glasnik...*, str. 59-61

8 Naziv zabrane od 10. marta 1915. glasi: *Naredba*

3 F. Hauptman, *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918)*, str. 204.

4 *Izvjestaji o upravi u Bosni i Hercegovini 1914-1916*, str. 403.

Napokon, 29. marta 1915., na nivou Monarhije, donesen je *Zakon o prometu žita i mlinskih proizvoda*.⁹ Prema ovom Zakonu sve zalihe žita i mlinskih proizvoda stavljene su "pod zabranu" slobodnog raspolaganja vlasnika bez specijalne dozvole vlasti ili od nje određenog ureda, tj. ove zalihe niti se smiju prerađivati, ni trošiti, ni poklanjati ili prodavati. Zakon je dozvoljavao upotrebu određenih količina zaliha za prehranu, i to: 240 gr mlinskih proizvoda ili 300 gr žita na dan,¹⁰ kao i upotrebu određenih količina žita za prehranu konja i za sjetvu. Predviđena je i obavezna međusobna ispomoc seoskog stanovništva prilikom većih poljskih radova, tzv. moba.¹¹ Da bi se ovaj zakon što efikasnije provodio, osnivani su uredi koji su djelovali pri Ministarstvu privrede i trgovine.

Naredbom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 15. aprila 1915. godine, broj 63464/IV, pri Zemaljskoj vladi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu osnovan je zavod za promet žitom pod nazivom *Ured za promet žitom*.¹² Bio je neposredno podređen Privrednom odjeljenju Zemaljske vlade, ali je uglavnom djelovao kao samostalna registratura sve do uključivanja u novo tijelo, *Zavod za promet životnim namirnicama*. *Ured za promet žitom* bio je zadužen da od lokalnih vlasti prikuplja precizne podatke o količini i kakvoći uroda svih žitarica, o količini zaliha, o njihovom korištenju i pravilnoj raspodijeli, o potrebama pojedinih područja i kotara za žitom i mlinskim proizvodima, te da vodi brigu o raspo-

djeli viškova zaliha i njihovom liferovanju u područja u kojima su vladale nestašice. Prilikom prikupljanja zaliha i liferovanja u područja u kojima su vladale nestašice, Ured je bio dužan obavijestiti bankarski konzorcij u Sarajevu koji je preuzimao robu, prerađivao je i upućivao u područja gdje je vladala nestašica žitarica, uz obaveznu novčanu nadoknadu okrugu ili pojedincu odakle su zalihe uzimane i to temeljem odredaba *Zakona o maksimiranju cijena*.¹³

Da bi što bolje uredila ovu problematiku, 20. aprila 1915. godine, Vlada donosi novu *Naredbu o potrošnji žitarica* (br. 69532/IV),¹⁴ kojom je bilo određeno da se izdaju cijele ili polovične iskaznice koje određuju 240 gr miješanog brašna ili griza ili 360 gr. kruha "po glavi" na dan, ako se radi o cijeloj iskaznici. Pola iskaznice navedene količine dodjeljivalo se za polovičnu iskaznicu. Pravo na cijelu iskaznicu imala su samo ona domaćinstva koja su ostala bez ikakve zalihe brašna i žita, ili sa manje od 2 kg po članu. Oni koji su imali zalihe veće od predviđenog zakonskog minimuma, imali su polovične iskaznice sve do trenutka dok nisu istrošili višak, kada su stjecali pravo na cijele iskaznice.¹⁵

Ovim naredbama uređena je raspodjela žitarica i kruha, ali je ostao problem nabavke i raspodjele drugih deficitarnih agrarnih proizvoda, naročito soli, šećera, ulja, riže, krumpira, grahorica, kafe, čaja, octene kiseline. Špekulacije ovim proizvodima bile su raznovrsnije i većeg obima, što je dovelo do nagomilavanja zaliha hrane na jednoj strani i do pojave gladi na drugoj. Zalihe hrane u gra-

Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o zabrani krmjenja žitom i brašnom, *Glasnik...*, str. 61

⁹ *Glasnik...*, str. 81-86

¹⁰ To je iznosilo: 7,2 kg mlinskih proizvoda ili 9 kg žita na mjesec.

¹¹ Prilikom jesenjeg i proljetnog oranja, kosidbe, sjetve i žetve, vršidbe i omlačivanja žita, komušanja kukuruza i sl.

¹² Čl. 1 Naredbe je glasilo: "Za obavljanje poslova oko razdjeljivanja raspoložive zalihe žita i mlinskih proizvoda osniva se na temelju čl. 26 Zakona od 29. marta 1915. kojim se uređuje promet žitom i mlinskim proizvodima, Trgovačka i obrtnička komora, *Glasnik...* za 1915., br. 32, str. 82.

¹³ *Glasnik...* za 1915., str. 86.

¹⁴ *Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o utvrđivanju zvaničnih iskaznica za potrošak hljeba i mliva*, Naredba se odnosila na sve gradove, mjesta, tvrđave, industrijska i gradska naselja: "smjeće se od 11. maja 1915. hljeb i mlivo izdavati potrošačima samo na zvaničnu iskaznicu za potrošak hljeba i mliva." (čl. 1) U mlivo su spadali svi mlinski proizvodi od žitarica, tj. brašno (naročito kukuruzno), krupica, ječmena krupa i dr., osim mekinja. *Glasnik...* za 1915. str. 91.

¹⁵ *Glasnik...* za 1915. str. 92-93.

dovima stvarali su viši činovnici, trgovci na malo i veliko, industrijalci, dok su na selima to radili begovi, age i bogatiji seljaci u saradnji sa trgovcima i predstavnicima vlasti, prije svega ureda za promet namirnicama. Mnogi od njih su trgovali stečenim zalihama mimo zakonskih propisa, na crno.

Tokom 1915. godine, uslijed iscrpljujućeg ratovanja na istoku, rekvizicije u korist vojske bile su česte, što je povećavalo nestašice agrarnih proizvoda kako na selima tako i u gradovima. Ratni uvjeti nisu dozvoljavali normalne radove na njivama, te se domaća proizvodnja prehrambenih proizvoda smanjila, a dopremanje hrane iz ostalih dijelova Monarhije bilo otežano i neujednačeno. Da bi ujednačila dopremanje i raspodjelu deficitarnih životnih namirnica, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, *Naredbom od 3. decembra 1915. br. 12456/IV* osnovala je *Zavod za promet životnim namirnicama*.¹⁶ Zavod se sastojao iz više ureda koji su osnivani ad hok, prema potrebama, a sa njim se tokom 1916. godine sjedinio ranije osnovani *Ured za promet žitom*. Glavni zadatak zavoda sastojao se, prije svega, u iznalaženju zaliha žita, povrća, stoke za klanje, peradi, jaja i drugih namirnica, potrebnih za prehranu civilnog stanovništva kao i petroleja i goriva (ugljen, ćumur), te njihovoj pravilnoj raspodjeli nakon utvrđivanja stvarnih potreba stanovništva. Raspodjela se vršila tako što je nakon utvrđenih viškova pojedinih artikala po kotarima, višak otkupljiv i liferovan u ona područja (kotare) gdje su se pojavile nestašice. Kada se radilo o nestašici neke namirnice u cijeloj zemlji, Zavod se brinuo da se ona dopremi ili iz Monarhije ili iz novoosvojenih područja po najnižoj mogućoj cijeni, a potom da se raspodijeli na dijelove i to svakom stanovniku podjednako, uvođenjem tzv. potrošačkih kartica.- aprovizacijom.¹⁷ Ovakvim radom Zavoda trebalo je omogućiti efikasnije i jeftinije snabdijevanje stanovnika životnim namirnicama i svim deficitarnim robama.

16 *Glasnik...* za 1915., str. 291.

17 *Glasnik...*, str. 291.

Međutim, Zavod nije uspio u ostvarivanju Uredbom predviđenih zadataka, jer je bilo suviše onih koji su se uključili u švercovanje deficitarnom robom, a naročito hranom. Smrtni slučajevi zbog gladi tokom treće i četvrte godine rata bili su redovna pojava, a Zavod za promet životnim namirnicama i razni uredi su bili nemoćni da to spriječe.

2. Zbrinjavanje ugrožene djece iz Bosne i Hercegovine i njihovo otpremanje u Slavoniju na prehranu 1917. i 1918 godine

Ubrzo po izbijanju rata, u Bosni i Hercegovini je otpočela mobilizacija vojno sposobnog stanovništva što je imalo za posljedicu da su obradiva seoska zemljišta ostala bez muške radne snage. Kako je rat odmicao, država je raznim rekvizicijama od stanovništva uzimala sve više hrane, stoke, pa i sijeno i slamu za potrebe vojske. Ratne godine, 1916. i 1917. bile su izuzetno sušne, osjećao se nedostatak muške radne snage, što je sve skupa, uključujući i stalne rekvizicije hrane kako za ljude tako i za stoku, uticalo na nazadovanje i zamiranje privrednog života i zaostajanje u poljoprivredi.¹⁸

Kao što je rečeno, Bosna i Hercegovina je tokom rata, iako izvan ratnih poprišta, pretrpjela ogromne gubitke i pustošenja. Teške posljedice rata naročito su se osjetile tokom 1917. godine. Od posljedica siromaštva, gladi i bolesti, najviše su stradala djeca. Ratni uslovi, ipak, nisu podjednako pogađali sve jugoslovenske zemlje. Tako je stanje u Slavoniji, gdje su se sačuvali izvjesni poljoprivredni viškovi, bilo znatno bolje stanje u pogledu ishrane u poređenju s prilikama u Sloveniji, Dalmaciji i naročito u Hercegovini a i Bosni.

Da bi najmlađi bili bar malo pošteđeni od posljedica gladi u nastupajućoj ratnoj

18 U toku rata, nedostatak radne snage za obradu seoskog gospodarstva predstavljao je stalnu pojavu. Otpuštanje vojnih pripadnika iz redova poljoprivrednika na osnovu postojećih propisa, u vrijeme od sredine maja u toku jedne ratne godine, nikako nije bilo dovoljna mjera da se ublaži akutni nedostatak radne snage za obradu zemlje.

zimi (1917/1918.), Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu je rado prihvatila poziv *Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu*¹⁹ (dalje *Središnji zemaljski odbor*) da se djeca iz Hercegovine, koja su najviše trpjela zbog nestašice namirnica, *izmjestite "na zimnicu"* u županije *krajeve Hrvatske*, radi lakše prehrane.

Zalaganjem gospodina dr. Josipa Šilovića, redovnog sveučilišnog profesora i predsjednika *Središnjeg zemaljskog odbora* u Zagrebu, u Hrvatskoj je početkom jeseni 1917. godine pokrenuta velika akcija da se djeca iz Hercegovine u kojoj je, zbog dugogodišnjih suša vladala glad i nestašica životnih namirnica, radi bolje prehrane otpreme u rodnije krajeve Hrvatske. Odbor se pismenim pozivom obratio «na predstavnike» rimo-katoličke zajednice i Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva "Napredak", islamske vjerske zajednice i Muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva "Gajret", te srpsko-pravoslavne zajednice (mitropolitu dabro-bosanskom, Eugenu Letici) da izaberu i dovedu u Slavoniju određen broj djece *na zimnicu*.

Ovaj je poziv prvi prihvatio direktor franjevačke gimnazije u Širokom Brijegu, fra Didak Buntić, pa je veoma brzo i uspješno organizirao sakupljanje djece i njihovo otpremanje u Hrvatsku.²⁰

Sa svoje strane, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu se od samog početka uključila u tu akciju. Konkretna zaduženja dobili

19 Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz kraljevine Hrvatske i Slavonije iz Zagrebu je bio organ kraljevske hrvatske vlade i bio je u periodu Prvog svjetskog rata zadužen za brigu o djeci u cijeloj Hrvatskoj. Odbor je imao podređene organe, pododbore koji su provodili i nadzirali poslove oko zbrinjavanja ugrožene djece. Predsjednik Središnjeg zemaljskog odbora je bio univerzitetski profesor iz Zagreba, dr. Josip Šilović koji se zalagao da se aktivnosti Odbora prošire i na Bosnu i Hercegovinu.

20 Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZV) br.151591 šifra 67/126/34- 1917.

su vladin savjetnik dr. Đuro Grassl, odjelni predstojnik *Odjela za bogoštovlje i nastavu* pri Zemaljskoj vladi i dr. Eugen Sladović pl. Sladovički, vladin podtajnik.²¹ Vlada je za svu tu djecu obezbijedila besplatan željeznički prevoz i podjelu hrane na svim željezničkim stanicama duž puta.

Prva grupa djece, rimo-katoličke vjere iz Mostara otputovala je vozom 11. rujna/septembra 1917. godine. Djeca su lijepo primljena i razmještena po domaćinskim kućama u Slavoniji, pa je akcija nastavljena i proširena i na ostale dijelove Bosne i na djecu, pripadnike islamske i pravoslavne vjere. Posljednja grupa djece pravoslavne vjere iz Hercegovine je 28. prosinca/decembra 1917. godine skupljena u Mostaru i vozom otputovala preko Bosanskog Broda u Slavoniju.

Dr. Eugen Sladović pl. Sladovički je od Vlade bio zadužen da putuje sa djecom i u Hrvatskoj organizira njihovo razmještanje po familijama. Bio je zadužen i da o svemu detaljno izvještava Zemaljsku vladu, te da o putovanju i smještaju djece po Slavoniji piše članke za novine. U *Sarajevskom listu* su od 20. septembra 1917. pa do februara 1918. objavljeni feljtoni o deset organiziranih *putovanja ferijalnih kolonija hercegovačke i bosanske djece*, kako je dr. Sladović nazvao ova putovanja..

Od rujna/septembra 1917. do veljače/februara 1918. godine uspješno je organizirano putovanje jedanaest grupa u kojima je bilo od 200 do 500 djece. U 11 grupnih putovanja ukupno je izmješteno 12.216 djece u dobi od 6 do 17 godina, najviše iz Hercegovine, istočne i zapadne Bosne.²²

U prvih pet grupa bila su uglavnom djeca rimo-katoličke vjere iz Hercegovine, a onda su otpremana i djeca iz svih ostalih dijelova Bosne i Hercegovine, pripadnici pravoslavne i

21 Dr. Đuro Grassl je bio kotarski predstojnik u Gračanici od 1896.-1898. godine, a jedan od njegovih prethodnika je bio i Georg Sladović, 1886. (Mina Kujović, Pregled nositelja vlasti, uprave i prosvjete u Gračanici u periodu od 1886. do 1918., Gračanički glasnik, VIII/15, 2003., 56-64

22 ABH, ZV br. 4829. šifra 91/16/7 -1919

islamske vjere. U šestom transportu djece, početkom oktobra 1917. godine, otpremljena su zajedno i djeca čiji su roditelji bili pripadnici pravoslavne i islamske vjere.

Prvo dvoje muslimanske djece je otputovalo 3. oktobra 1917. godine, zatim 145-toro, 13. novembra, 20. novembra je u grupi otpremljeno 269 muslimanske djece, 5. decembra 202 i 7. decembra 200. Ukupno je 818 muslimanske djece (uglavnom dječaci od 6 do 17 godina) do kraja 1917. godine zbrinuto na prezimljavanje u Slavoniji. Djeca su bila iz različitih gradova Bosne i Hercegovine. **Čitavu akciju oko sabiranja** i otpreme djece proveo je Ulema-medžlis s Vakufsko-mearifskim saborskim odborom, preko kotarskih vakufskih povjerenstava.²³ Za potrebe izmještene muslimanske djece *Središnji zemaljski odbor* je u Vinkovcima preuredio prijeratnu zgradu svilare (u kojoj je uzgajala svilena buba) u internat.

Početkom januara 1918. godine za muslimansku djecu je otvorena četverorazredna osnovna škola koja je radila prema tadašnjem nastavnom planu i programu za narodne osnovne škole u Bosni i Hercegovini. Nastava se izvodila u prostorijama vinkovačke gimnazije, kilometar udaljenoj od internata. U zvaničnim spisima Zemaljske vlade internat i škola se nazivaju *Kolonija muslimanske djece u Vinkovcima*, a u spisima Vakufsko-mearifskog saborskog odbora *Internat muslimanske ratne siročadi i muslimanski internat u Vinkovcima*.

U *Sarajevskom listu* od 17. septembra 1918. godine dr Eugen Sladović pl. Sladovički, u članku *Muslimanski internat i narodna osnovna škola u Vinkovcima* piše da je zgrada u kojoj su bila smještena muslimanska djeca sasvim pristojna.²⁴ Naglašava se da su muslimanska djeca smještena u zaseban internat

radi lakše organizacije vjerske poduke i ishrane u skladu sa islamskim propisima.

Dr. Eugen Sladović u članku *Muslimanski internat i narodna osnovna škola u Vinkovcima* navodi da je *svu skrb oko internata preuzeo na sebe Središnji zemaljski odbor*. U *Vinkovcima je osnovan i posebni mjesni odbor tamošnjih žena koje su vodile brigu o potrebama internata*.²⁵ Iz arhivskih dokumenata saznajemo da su plaće za kuhare i ekonomu u internatu u Vinkovcima podmirivali Vakufska direkcija i islamska zajednica. Uz to je Rijaset islamske zajednice odredio i dva vjeroučitelja koji su brinuli o islamskom podučavanju muslimanske djece u narodnoj osnovnoj školi, a u internatu su radila dva kuhara i ekonom..

Internatom je upravljao upravitelj Narodne osnovne škole u Vinkovcima, prvo učitelj Hamdija Kreševljaković a u vrijeme njegovog odsustvovanja zbog bolesti²⁶ **učiteljica Terezija Jurišić iz Brestovskog kod Sarajeva**.

U cijeloj Bosni i Hercegovini, a naročito u Sarajevu odvijale su se različite aktivnosti za prikupljanje odjeće, obuće i novčanih priloga za djecu otpremljenu na prehranu u Slavoniju. I o ovim aktivnostima je pisano u *Sarajevskom listu*.

Privilegirana zemaljska banka u Sarajevu je otvorila poseban račun za *Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu*—poseban račun za bosansko-hercegovačku djecu u Hrvatskoj. – Potpisnik računa je bio odjelni predstojnik Georg Grassl.²⁷

3. Prisilni otkupi/rekvizicija hrane za ljude i stoku i predmeta od metala

Uz ostala “uzimanja” od stanovništva za ratne potrebe, rekvizicija sijena i slame naroči-

23 Kotarska povjerenstva nisu dobro provela akciju i nisu odabrana djeca kojima je bilo najpotrebnije da budu izmještena. Poslana su i neka djeca koja su imala žive roditelje pa su takva djeca vrlo brzo po dolasku u Slavoniju željela da se vrate kući.

24 Sarajevski list broj 201 od 17. 9. 1918. str. 3

25 E. Sladović, Muslimanski internat i narodna osnovna škola u Vinkovcima, Sarajevski list broj 201 od 17. 9. 1918. str. 3

26 Razbolio se od trbušnog tifusa.

27 ABH, ZV br 236849. š. 91/16/39 – 1918.

to je teško pogađala onaj dio poljoprivrednog stanovništva koje je isključivo živjelo od stočarstva.²⁸ Ovim vladinim mjerama seljacima je oduzimana i posljednja rezerva stočne hrane, a "otkup"- rekvizicija je vršen po najnižim cijenama. Sijeno je uzimano za 13 helera po jednom kilogramu i to "odoka", dok je tržišna cijena bila 1,20 do 1,50 kruna. Stoka je rekvirirana ne samo za prehranu stanovništva Bosne i Hercegovine i vojske, već i za vojne liferante s područja Mađarske i Hrvatske. Rekviziciju su vršili žandari na licu mjesta, po najnižoj cijeni, da bi se ta ista stoka zatim prodavala po najvišoj cijeni. Nedostatak stočne hrane i stalne rekvizicije stoke umanjile su stočni fond u Bosni i Hercegovini. za gotovo 60 %. To se, opet, sa svoje strane negativno odrazilo na obradu zemlje, jer se stoka koristila za različite potrebe pa i za vuču.²⁹

Osim rekvizicije živežnih namirnica i hrane za stoku (sjena i slame) pa i same stoke po najnižim cijenama koja je, uglavnom, pogađala seosko stanovništvo, naredba Vlade o rekviziciji kovinskih predmeta pogodila je i gradsko stanovništvo. Carskom i kraljevskom Ministarstvu rata je već nakon dvije ratne godine ponestalo kuršuma za puške i topove, pa je 9. februara 1916. godine obznanjena *Naredba Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu o prikupljanju i liferovanju kovina*.³⁰ U tu svrhu su po gradovima Bosne i Hercegovine oformljeni tzv. kovinski centri (centrale kovina ili sabirališta), koji su bili zaduženi za pronalazjenje, procjenjivanje, otkupljivanje i liferovanje kovinskih predmeta od bakra, mjedi, olova i bronce do određenog roka, a nakon toga će se provesti prisilna "izručba".

"Zasluga" je te naredbe što su brojne džamije u bosanskohercegovačkim gradovima koje su bile prekrivene bakarnim krovovima zvane kuršumlje-bile otkrivene. Po gradskim kućama, kafanama i restoranima otkupljivano

je bakarno posuđe, ali veoma nepovoljno jer su kupci proizvoljno određivali težinu otkupljenih metalnih proizvoda i plaćali toliko da se za istu količinu otkupljenog vrijednog bakarnog posuđa nije mogla kupiti ista količina daleko slabijeg emajliranog ili suđe izrađeno od nekog drugog metala. Ubrzo nakon obznanjivanja Naredbe Zemaljske vlade o prikupljanju i liferovanju kovinskih predmeta pojavili su se raznorazni mešetari koji su od naroda veoma vrijedno bakarno posuđe otkupljivali za mizerne novce, a onda ga u Mađarskoj ili Austriji prodavali po daleko višim cijenama.

Rekvizicija bakarnog i posuđa od drugih plemenitih metala i veoma niske otkupne cijene teško su pogađale gradsko stanovništvo. Trgovačka i obrtnička komora za Bosnu i Hercegovinu je o svim mahinacijama oko preprodaje bakarnog suđa pisala proteste Zemaljskoj vladi. S tim u vezi, Mehmed Spaho, sekretar Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu, reagovao je dopisom "Vašoj preuzvišenosti...", koji nosi datum 16. januara 1917. godine³¹. U dopisu je podvukao kako su odredbe *Naredbe o otkupu kovina* od 9. februara 1916. veoma "krute" te da zbog toga Komora traži od Zemaljske vlade "da se neke oštine u provođenju naredbe visoke vlade ublaže i da se pri tome uzmu u obzir posebni odnošaji našeg naroda, te napokon da se odstrane neke nepravde u postupku kod otkupljivanja bakarnog i drugog potraživanog posuđa, koje izazivaju u narodu nepovjerenje i sigurno štetno djeluju i na uspjeh ove akcije."³² U dopisu su dalje navedene brojne nepravilnosti u vezi sa otkupom kovina te da bi cijene otkupa trebale i u Bosni biti potpuno iste kao i u ostalim dijelovima Monarhije, jer se radilo o otkupljanju kovina za istu "veliku svrhu"-i iz istih sredstava plaćale. Komori nije bilo jasno kako su se u centrali kovina koja je otkupljivala potraživane predmete "za jednu istu

28 Rekvizicija je najviše pogađala seljaštvo koje je činilo 87% od ukupnog broja stanovništva BiH

29 Nusret Šehić: Bosna i Hercegovina 1918-1925, 46

30 Glasnik zakona i naredbi za BiH, 16. februar 1916.

31 Tadašnjem šefu Zemaljske vlade i komandirajućem generalu Stefanu Sarkotiću.

32 ABH, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1917. godina, br. 11.082, šifra 156/3/4

svrhu” u različitim slučajevima različite cijene plaćale, te da li je bila neophodna tako velika razlika između novog i starog “makar i isharanog bakra.” U ostalim dijelovima Monarhije nisu pravljene velike razlike u otkupnim cijenama kovina. U dopisu se navodi kako je “u našim prilikama ovo razlikovanje tim osjetljivije što se skoro čitavo kuhinjsko uređenje u domaćem kućanstvu, ašćinicama, kafanama i sličnim poduzećima sastoji isključivo od bakarnog posuđa”. Novac dobiven za otkupljeno veoma kvalitetno bakarno posuđe često nije bio dovoljan za nabavljanje posuđa od emajla ili drugih metala koje je po kakvoći bilo daleko lošije. Iz Komore su tražili da otkupne cijene kovinskih predmeta budu iste u cijeloj Monarhiji. U dostupnim arhivskim izvorima nije pronađen odgovor Vlade na dopise i prigovore Trgovinske i Obrtničke komore.

U vezi sa raznim mahinacijama oko otkupa bakarnog posuđa Vladi se žalio i tadašnji reis-ul-ulema Džemaludin ef. Čaušević. On je, između ostalog, prigovorio zbog objave koju je izdao vladin povjerenik za grad Sarajevo. U Objavi je navedeno da se krajnji rok za “obligatno izručenje kovinskih predmeta od bakra, mjedi, olova i bronce, produljuje do 25. januara 1917. s dodatkom, da se gornji predmeti imaju predati ovlaštenim skupljačima i to: Centrali kovina, tvrtki *Racher i Babić*, tvrtki *Sigmund Lagus* i tvrtki *Todeschini*. – Neposluh će se ove odredbe, te zatajenja predmeta kazniti do K 5000 ili zatvorom do 6 mjeseci.”³³

Od vladinog povjerenika Reis-ul-ulemi je odgovoreno da je Zemaljska vlada, nakon saslušanja zainteresiranih faktora u vezi sa objavljenim oglasom odlučila da objavi “zamjenski oglas” u kojem se stanovništvu dozvoljava da predmete predaju centrali kovina, odnosno sabiralištima, koja su određena za te svrhe. Vlada je utvrdila da otkupna cijena bakra, bez obzira da li je star ili nov, bude 5 K i

50 helera po kg. Navedeno je za predmete koji su imali “starinsku ili osobitu umjetničku vrijednost ili vrijednost izradbe mnogo veće od vrijednosti samog materijala, da se ne trebaju se predavati. Također se ne trebaju predavati predmeti, koji su posjedniku od prijeke potrebe, a za njih ne može da nađe uopće ili odmah zamjenu.”³⁴ U novom oglasu je još navedeno da posjednici takvih predmeta moraju da ih prijave vladinom povjereniku i da će biti urađeni popis takvih predmeta. Firme *Rahcher i Babić* i *Altarac* u Sarajevu Vlada je obavezala da željezno posuđe prodaje po cijenama koje su ustanovljene u Monarhiji. Cijene takvog posuđa su morale biti na vidljivom mjestu označene, a u Vladi “se nadaju kako će se i ostale radnje u kojima se prodaje željezna roba prilagoditi ovim cijenama, jer će se protiv radnji koje bi “prećerivale” sa cijenama postupiti po najstrožim mjerama.”

Izgleda da su prigovori Trgovačke i obrtničke komore urodili plodom jer je na kraju dopisa u kojem je odgovoreno Reis-ul-uleme stavljena napomena da se isti tekst dostavi i Komori.

Izvori i literatura:

1. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1917. godina, opći spisi
2. Izvještaji o upravi u Bosni i Hercegovini 1914-1916,
3. Glasnik zakona i naredaba za 1915. i 1916. godinu,
4. Sarajevski list, 1917. i 1918.
5. Nusret, Šehić, Bosna i Hercegovina 1918-1925., Sarajevo, 1991.
6. Ferdo, Hauptman, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918); U Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, ANU BiH – ODN, Knjiga II, Sarajevo 1987., str. 99-211
7. Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, Sarajevo 1998.

33 Nav. izvor

34 Isto.

U haremu Begove džamije, 1914.g. (inv. br. poz. 963; inv. br. neg. 1797)